

Віктар Корбут

...рэферэндум 1995 году праводзіўся дзеля таго, каб беларускую мову можна было ігнараваць “законна”...

“Мова ўтвараецца ўжываньнем”

Гутарка Віктара Корбута з Сяргеем Запрудскім

Самая гучная “моўная” навіна апошняга часу – нават не беларускамоўная рэклама некалькіх заходніх фірмаў (“Samsung”, “Panasonic”), а выданьне зводу правілаў дарэформавай беларускай арфаграфіі (яе яшчэ называюць “класічнай”, або “новакласічнай”, а найчасьцей проста “тарашкевіцай”). У складзе творчай групы праекту – Віцук Вячорка, Зьміцер Санько, Зьміцер Саўка і Юрась Бушылякоў.

“Тарашкевіца” – гэта ня ўмоўнасьць, а рэальна дзейная сістэма арфаграфіі, якая выступае і як маркер грамадска-палітычных сімптэмаў. Гэтым самым “наркамаўка”, або “афіцыйная” арфаграфія, нібы супрацьстаяць “неафіцыйнай”, і менавіта “нязгода” між імі стварае пэўныя праблемы для беларускай мовы ўвогуле. Прыхільнікі дзвюх “сістэмаў” стаяць цвёрда на сваіх пазіцыях і пакуль не наважаныя саступаць адно аднаму.

Тым часам сёньня патрэбны нармальны, сапраўды агульнапрыняты беларускі правапіс, у якім акумуляваліся б дасягненні “нарэформавага” перыяду і тое істотнае для мовы, што выпала з яе арфаграфічнай сістэмы ў 1933 г.

Што цяпер могуць прапанаваць навукоўцы? Пра гэта – гутарка з Сяргеем Запрудскім, дактарантам кафедры гісторыі беларускай мовы БДУ, кандыдатам філалагічных навук. У яго – свой погляд на вырашэньне “балючых” пытанняў беларушчыны.

– Вы займаецеся найперш гісторыяй 20–30-х гадоў XX ст., і, пэўна ж, адзначалі шмат падобнага ў праблеме ўспрымання беларускай мовы раней і цяпер. Калі каротка: чым бліжкія дзеве эпохі і чым яны розняцца?

– Мне перадусім кідаюцца ў вочы ад розьбеньні. Першае звязанае з неаднолькавым сацыялінгвістычным статусам беларускай мовы ў 20-я – 30-я гады і сёньня. Тады яна ўсё ж была моваю большасці насельніцтва Беларусі, цяпер яна хутчэй мова меншасці. Адпаведна, у праваднікоў моўнай палітыкі дый ува ўсіх грамадзянаў у 20-я гады практычна не было сумневаў наконт таго, што беларуская мова можа стаць штодзённаю моваю большасці. Цяпер, пасля адкрытай і схаванай русіфікацыі 30-х – 80-х гадоў, дэмаграфічны патэнцыял беларускай мовы значна аслабеў. Моўная палітыка ў 20-я праводзілася ва ўмовах, калі беларускае грамадства было пераважна вясковае, не было вялікай колькасці газетаў, тэлевізіі, Інтэрнэту. Калі казаць пра падабенства, то, вядома, у нейкім сэнсе бліжкія два перыяды “беларусізацый”: 1924 – 1933 гг. і 1990 – 1994 гг. Падабенства тут у тым, што ў 20-я гады і ў пачатку 90-х палітыка садзеяння беларускай мове была абвешчана афіцыйна і рабіліся рэальныя захады, скіраваныя на паляпшэньне яе статусу. Падабенства і ў тым, што ў Беларусі і дагэтуль ёсць досыць вялікая колькасць людзей, якія мяркуюць, што бяз мовы няма народу. А гэта надае беларускай мове вельмі спецыфічнае месца ў працэсе сучаснага грамадскага разьвіцця.

– Па-вашаму, мове пагражае гібель, ці яна працягне сваё існаваньне ў цяперашнім стане – як мова літаратуры, мастацтва, часткі інтэлігенцыі? Ці магчымыя іншыя варыянты разьвіцця сітуацыі?

– Паводле даведніка “Этнолаг” Б.-Ф. Граймс, у свеце існуе больш за 6800 моваў і дыялектаў. Іх колькасць, аднак, імкліва скарачаецца, і, згодна з некаторымі песьмістычнымі прагнозамі, на працягу найбліжэйшых 100 гадоў зьнікнуць 80-90% моваў свету. Гінуць пераважна “малыя” мовы, колькасць носьбітаў якіх не перавышае некалькі дзясяткаў або сотняў чалавек. Ці застанецца беларуская мова ў ліку тых 700 – 1400, якія захаваюцца ў XXII стагоддзі? Я думаю, застанецца. Гэта адбудзецца “механічна”, бо існуе значны вясковы беларускамоўны арэал, які ня зможа на працягу 100 гадоў цалкам замяніць беларускую мову ў камунікаваньні нейкай іншай. Гэта адбудзецца і “свядома”, праз сьветагляд, уласьцівы пэўнаму слою маладых адукаваных гарадскіх жыхароў, для якіх беларуская мова ёсць вялікая культурная каштоўнасьць. Такіх людзей цяпер няма, і яны будуць рабіць усё, каб яна, нягледзячы на любую неспрыяльную сітуацыю, заставалася жывым сродкам зносінаў як мінімум у іхніх сем’ях і перадавалася ад пакаленьня да пакаленьня.

Сяргей
ЗАПРУДСКІ.

Ці можа беларуская мова выйсці за межы літаратурна-інтэлігенцкага дыскурсу? Пры пэўным спрыяльным зьбегу абставінаў гэта, натуральна, можа адбыцца. Уласна моўных перашкодаў гэтаму не існуе. Беларуская мова ўжо цяпер добра разьвітая, і калі будзе патрэба, зможа досыць шпарка прыстасавацца да ўжываньня ў розных сферах, у якіх яна цяпер не выкарыстоўваецца. Калі складзецца такая сітуацыя, што для грамадства з нейкіх прычынаў будзе непрымальным, што якая армія або, скажам, судзі гавораць не па-беларуску, то гэтая праблема можа быць вырашаная. Але, напрыклад, у сферы навукі нават у найлепшым выпадку беларуская мова будзе вымушаная дзяліць дыяпазон свайго дзеяньня з іншымі, занаўна расейскаю і міжнароднаю ангельскаю мовамі – проста таму, што дасягненьні беларускіх навукоўцаў маюць быць даступныя навукоўцам іншых краінаў. У цэлым уважаюць, што чым большая колькасць сфераў “падуладная” мове, чым у меншай ступені яна дзеліцца сваімі “паўнамоцтвамі” ў гэтых сферах з іншымі мовамі, тым больш яна жывучая. З гэтага гледзішча прагноз для беларускай мовы, хутчэй, трывожны. Магчымыя, вядома, розныя варыянты – аптымістычныя, песімістычныя і цэлы шэраг “прамежкавых” – але іх абмеркаваньне (міжволі спекулятыўнае) вымагала б шмат часу і месца.

— *У зьвязку з гэтым — ці адбываецца на прэстыжнасьці мовы і яе пашырэнні вядомы разнабой у праванісе?*

— Адбываецца. Гістарычна так склалася, што сярод жыхароў Беларусі пераважае меркаваньне, што культурная стандартная мова павінна быць досыць добра ўніфікаваная. Калі ў мове ёсьць нейкая неаднастайнасьць, “розначытаньні”, то гэта нібы непаўнаватасная мова. Гэткі погляд сфармаваўся таму, што мы знаходзімся пад уплывам падыходаў, усталяваных у расейскай стылістыцы, дзе існуе досыць строгая іерархія моўных сродкаў. Між тым ёсьць нямала рэгіёнаў і моваў, дзе да моўнай разнастайнасьці ставяцца досыць талерантна. Існуе шэраг “нармальных” двухварыянтных моваў тыпу албанскай, нарвежскай, грэцкай, армянскай, курдскай, рэтараманскай ды інш. Ёсьць і краіны, дзе “насуперак” наяўнасьці стандартнай мовы ў рэальным жыцці пераважае зусім не яна, а нейкія іншыя моўныя ўтварэнні. Напрыклад, у нямецкамоўнай частцы Швейцарыі і ў нямецкамоўным жа Люксембургу людзі гавораць не на літаратурнай мове, а на дастаткова адрозных ад яе і практычна незразумелых немцам швейцарска-нямецкай і люксембургскай. Здавалася б: маюць “вялікую і магутную” нямецкую мову, маглі б перайсці на яе... Але гэтага не адбываецца. Швейцарцы лічаць, што бяз іхняй швейцарскай версіі нямецкай мовы яны будуць як бы несапраўднымі швейцарцамі. Зусім ня тужаць з прычыны таго, што яны звычайна гавораць не на “правільнай” італьянскай, жыхары Італіі. Практычна “бязмежная” норма бразільскай партугальскай мовы. Што да нормаў у нарвежскай, то ў навуковай літаратуры ў дачыненні да іх ужо выкарыстоўвалася слова “хаос”. І што ж: нехта стане сумнявацца ў наяўнасьці самастойнай нарвежскай мовы?

У беларускай сітуацыі, дзе моцна прышчапілася ўяўленьне аб тым, што норма павінна быць адна, што яна павінна быць непарушная, арфаграфічнае вар’іраваньне можа быць (і ёсьць) перашкодаю для пераходу на беларускую мову некаторых расейскамоўных, якія пабойваюцца гэтай складанай сітуацыі з нормаі ў беларускай. Логіка іхніх развагаў гэтка: калі ў беларускай мове не зразумела, што ёсьць норма (а валоданьне нормай ёсьць неад’емная частка валоданьня мовай), прасьцей заставацца пры сваёй расейскай, у якой норма даволі выразная.

— *Як жа, на вашу думку, больш і лепш па-беларуску: лёзунг ці лозунг, кляса ці клас?*

— Гэта клопат дылетантаў маркіраваць адны моўныя сродкі як асабліва “правільныя”, “добрыя”, “прыгожыя”, а іншыя – як “няправільныя”, “благія”, “непрыгожыя”. Навукоўцы ведаюць, што самі па сабе формы кшталту *лёзунг* або *кляса* ня

могуць быць “лепшымі” або “горшымі” ў параўнанні з формамі *лозунг* і *клас*. Прыхільнікі той або іншай арфаграфічнай нормы імкнуцца давесці, што менавіта тыя формы, якім яны аддаюць перавагу, “больш правільныя”, “лепшыя” ды г. д., але... да навукі гэта мае толькі ўскоснае дачыненне.

Формы кшталту *лэзунг* або *кляса* ўвайшлі ў беларускую мову (да XX ст.) праз пасярэдніцтва польскай мовы, *лозунг* і *клас* – у XX ст. праз расейскую. Мове не супрацьпаказана ні норма з мяккім *л* (на працягу 1918 – 1933 гг. яна трымалася бяз нейкіх ускладненняў, была агульнапрынятая), ні цяперашняя, з *л* цвёрдым. Гэткім чынам, перавага адных формаў перад другімі ў гэтым разе пытаньне не навуковай, лінгвістычнай спрэчкі, а праблема культурна-палітычнай арыентацыі спрэчнікаў. Тыя, хто схіляецца да заходняй арыентацыі, гатовыя змарнаваць тоны атрантанту, намагаючыся аргументаваць, што формы *лэзунг* і *кляса* – гэта сьведчаньне спрадвечнай заходняй (еўрапейскай) арыентацыі беларускага народу. Яны, напэўна, ня ведаюць, што ў самой польскай мове, якая ў гэтым выпадку выступае як прыклад для перайманьня, спрадвечнасьць формаў тыпу *filozof, filolog* можа аспрэчвацца (гэта рабіў, напрыклад, Аляксандр Брукнэр у сваёй кнізе “Барацьба за мову”). “Усходнікі” ж, наадварот, не мудруючы, даваюць вам, што правільна па-беларуску будзе *клас* і *лозунг* і ў аніякім разе ня *лэзунг* або *кляса*. Абедзьве партыі шчыра вераць у сваю рацыю... Але хіба можна ў нечым пераканаць вернікаў? Навуцы ў гэтай спрэчцы месца практычна няма...

– **Чаму “дарэфармавая” мова сёньня так трывала захоўвае свае пазіцыі? Ці гэта даніна нейкай традыцыі, ці звычка? Чаму пісаць і гаварыць як да 1933 г. стала ў свой час модна? І чаму гэта, як ні парадаксальна, выклікае шмат у каго непрымальнасьць? Ці мае гэта навуковае вытлумачэньне?**

– Я ня думаю, што дарэфармавы правапіс надта трывала захоўвае свае пазіцыі. У красавіку 1999 году на старонках “Нашай нівы” мне ўжо даводзілася выказаць свой скепсіс з нагоды магчымасьці хутка і беспраблемна ўвесці “тарашкевіцу”. З таго часу прайшло пяць гадоў, а “тарашкевіцай” як карысталася вузкае кола інтэлектуалаў, гэтак і карыстаецца. Я не прыкмеціў, што сфера яе ўжытку пашырылася. Хіба на ёй выходзіць вялікая колькасць газетаў і часопісаў? Хіба ёю карыстаюцца ў школе? Колькі пісьменьнікаў (як-ніяк знаўцы мовы) пільнуюцца нормаў “тарашкевіцы”? Колькі сяброў Беларускага народнага фронту? Колькасць гэтых людзей, мне здаецца, невялікая. Вядома, мне запярэчаць, што прычыны павольнай заваёвы “тарашкевіцай” розных сфераў палітычных і напамінаць славыты судовы працэс 1998 году з нагоды выкарыстаньня “тарашкевіцы” газетай “Наша ніва”. Аднак нельга ня бачыць і тэндэнцыі вяртаньня да сучаснага правапісу пасля пэўнага перыяду выкарыстаньня “тарашкевіцы”. Нябожчык Ігар Гермянчук, рэдактар колішняй газеты “Свабода”, у свой час адмовіўся ад “тарашкевіцы” і перайшоў на сучасную арфаграфію (і гэта нягледзячы на тое, што ў пачатку 90-х яго газета была на чале “арфаграфічнай рэвалюцыі” ў Беларусі!). Гэткі “дрэйф” колькі гадоў таму быў прыкметны і ў пісьменьніцкіх часопісах, якія пасля кароткачасовага перыяду захаплення “тарашкевіцай” у канцы 80-х – на пачатку 90-х самі вярнуліся да “чарнушэвіцы” (Так С. Запрудскі прапанаваў менавіта правапіс, устаноўлены ў 1933 годзе – паводле імя наркама асьветы БССР Чарнушэвіча. — В.К.). Часопіс “Дзеяслоў” з “тарашкевіцы” ўзяў толькі славыты *мяккі знак* і абазначэньне “яканьня” ў выпадках тыпу *ня буду, бяз веры*. Сёньня нават “Arche” дазваляе на сваіх старонках сучасную арфаграфію. Калі людзі ў Беларусі ведаюць беларускую нарматыўную мову, дык менавіта і хутчэй “чарнушэвіцу”, а не “тарашкевіцу”. Выкарыстаньне нядрэнна ўніфікаванай, “салідарнай” нормы сучаснай беларускай мовы, якой вучаць у школе і якою шмат хто валодае, мае досыць істотныя перавагі: як-ніяк гэта норма *многіх* людзей.

Захаваньне “тарашкевіцы” (у вельмі вузкім сектары грамадства) сапраўды даніна

пэўнай традыцыі. Гларыфікатары колішняй арфаграфіі надта многа высілкаў паклалі дзеля яе папулярызаванай, каб зараз ад яе адмовіцца. Яны ж ужо “давялі”, што менавіта “тарашкевіца” – гэта “сапраўдная”, “культурная” і “правільная” беларуская мова, а не “дзеравяная”, “саветызаваная” “наркамаўка”. Паводле іх, што ні напішы “тарашкевіцай”, гэта будзе ўзвышана і цудоўна. А як карыстаешся “наркамаўкай” – то выходзіць нейкая лухта? Прыхільнікі “тарашкевіцы” падзялілі носьбітаў беларускай літаратурнай мовы на прагрэсіўных “юэраў” “тарашкевіцы” і “саўкоў”, якія карыстаюцца “наркамаўкаю”. Авалоданьне “тарашкевіцай” стала для многіх, найперш для маладых, людзей пэўным спосабам самасьцьвярджэння: сам факт пісаньня *лэзунг* заміж *лозунг*, паводле іхняга меркаваньня, нейкім містычным чынам надае іх творам адмысловы сэнс. Усё гэта ня больш як прапаганда, і ў гэтым усім вельмі мала праўды. Сярод карыстальнікаў “тарашкевіцы” вялікая колькасць неафітаў, людзей, якія вывучылі беларускую мову нядаўна. А тут да іх трапляе “тарашкевіца”, валоданьне якую атаяскаваў культурна і інтэлектам. Вывучы “10 памятак беларускага правапісу” Вінцука Вячоркі – і ты ўжо беларускамоўны найвышэйшага гатунку, а ня нейкі “калгасьнік”. Прывабная прастасьць, ці ня так? Карыстаньне “тарашкевіцаю” часта зьвязанае з піжонствам, элітарнасьцю, беспадстаўным жаданьнем выдаць сябе разумнейшым ад іншых – і таму яно часта паддаецца астракізму ў грамадстве...

— *Неаднаразова даводзілася чуць ад расейскамоўных гэткае меркаваньне: маўляў, словы паводле “тарашкевіцы” гучаць прыгажэй, больш вытанчана, мягчэй за “наркамаўку”. Дый, дазвольце зацяміць: карыстальнікі “тарашкевіцы” зусім не сцэзьна неадукаваныя піжоны. Я нават сказаў бы – гэта частку людзі вельмі адукаваныя. “Наша ніва” часу Сяргея Дубаўца была інтэлектуальная, надта “завумная” для бальшыні газета. Гэты статус падтрымліваў у тым ліку і адмысловы правапіс. Але нельга і з вамі не пагадзіцца: “тарашкевіца” дазваляе таму-сяму заяўляць, што ён, бач, валодае “сапраўднаю” моваю, насамрэч жэ – гэта нярэдка толькі апраўданьне собскай непісьменнасьці. Мабыць, варта высветліць, што жэ вызначае высокі ўзровень валоданьня беларускаю моваю ў таго, хто ёю гаворыць і піша.*

– Тут, вядома, хацелася б ведаць, што менавіта падабаецца расейскамоўным у “тарашкевіцы”. Ці гэта вымаўленьне тыпу *сьнег, дзьверы?* Ці вымова ня буду, *бяз кнігі?* А можа, гэта *лэзунг, клюб, сыстэма, сымбаль, унівэрсытэт, мэтодыка* ці што-небудзь яшчэ?

Калі камусьці падабаецца арфаэпія *лэзунг, кляса, сыстэма, сымбаль, унівэрсытэт, мэтодыка, бэтон*, то гэта, мяркую, у значнай ступені вызначаецца суб’ектыўным густам. Вымаўленьне *лозунг, клас, сістэма, сімвал, унівэрсытэт, мэтодыка, бетон* само па сабе ні на каліва ня горшае, ня кажучы ўжо пра тое, што пра мяккасьць больш дарэчы гаварыць у тым выпадку, калі мы вымаўляем паводле афіцыйнай нормы, але не *сыстэма, мэтодыка, бэтон* ды да т. п. Зрэшты, прыгожым і вытанчаным вымаўленьнем кшталту *лэзунг, кляса, сыстэма, сымбаль, унівэрсытэт, мэтодыка* можа здавацца таму, што *гэтак* цяпер практычна ніхто не вымаўляе (з выняткам хіба заходняй дыяспары): як небанальнае, можна сказаць, унікальнае, яно хоцькі-няхоцькі можа выглядаць як вытанчанае, элітарнае.

Калі камусьці падабаецца “тарашкевіцаўскае” вымаўленьне кшталту *сьнег, дзьверы*, дык я з ім салідарны, бо менавіта гэткае вымаўленьне нарматыўнае. Але тут нямаю разыходжаньня між вымаўленаю нормаю “тарашкевіцы” і “чарнушэвіцы”. Праўда, вядома, што ў гэтым выпадку беларускамоўныя (перадусім “новыя”) часта гэтай нормы не дапільноўваюць. Я ня маю пэўнасьці, што змагацца з гэтаю заганаю варта праз выпраўленьне арфаграфіі. Лепш было б надаць гэтай адметнасьці арфаэпіі належную ўвагу ў працэсе школьнага навучаньня.

Мне здаецца, у вымаўленьні і напісаньні кшталту *лэзунг, кляса, сыстэма, сым-*

баль, універсытэт, мэтодыка можна было б бачыць ня нейкі паўнацэнны варыянт (пагатоў асабліва “правільны”, які мае “замяніць” існы) беларускай мовы, але элементы нейкай новай і больш гнуккай стылістычнай сістэмы беларускай мовы. “Тарашкевіца” ў гэтым выпадку магла б атрымаць афіцыйны (але пакуль, мабыць, факультатыўны) статус нейкага стылістычнага “рэгістру”, прызначанага для пэўных спецыфічных мэтаў (напісаньня мастацтвазнаўчых працаў або артыкулаў на нацыянальныя тэмы з вялікаю доляю рэфлексіі або рыторыкі, урачыстых публічных выступав у асабліва патрыятычных аўдыторыях і да т. п.). Між іншым, яшчэ за савецкім часам у беларускай лінгвістыцы было заўважана (гл.: Фанетыка слова ў беларускай мове. Мн., 1983. С. 134), што “*ва ўзнёслым маўленні*” у “*даволі вялікай групе слоў*” (*газэта, фізычны, універсытэт, кансэrvаторыя*) “часта” на месцы мяккага зычнага вымаўляецца цьвёрды. Калі гэта так, то чаму замест таго, каб змагацца з такім вымаўленьнем, не надаць яму нейкі афіцыйны статус? Калі “тарашкевіца” выкарыстоўваецца ў пісьмовых тэкстах, то чаму – згодна з гэтай рэальнасьцю – не знайсці адпаведнага ёй месца ў сістэме выяўленча-пісьмовых сродкаў беларускай мовы? Такі падыход, мне здаецца, мог бы спрыяць аслабленьню канфрантацыі паміж двума арфаграфічна-вымаўленчымі варыянтамі беларускай мовы.

Высокі ўзровень валоданьня моваю, як вядома, вызначаецца валоданьнем яе нормаў. Тут нічога новага я дадаць не магу. Зрэшты, беларуская сітуацыя, у якой многія беларускамоўныя – гэта ўчарашнія расейскамоўныя, дадае сваё адценьне. У нас можа лічыцца, што добра валодае беларускаю моваю ня той, хто ўсяго толькі добра ведае яе нормы, але той, хто – насуперак часам “урэзаным” афіцыйным нормаў – валодае нейкімі прыёмамі, якія маюць дачыненне да багацьця мовы – ведае пэўныя спецыфічныя канструкцыі, адметныя словы або фразеалагічныя абароты, актыўна валодае сінанімікаю. У цэлым ва ўсіх славянскіх мовах за апошнія 15 гадоў нормы сталі менш строгімі, “расхістанымі” – беларуская тут ня вынятак. Спецыфіка беларускай сітуацыі заключаецца ў наяўнасьці двух (далёка “нераўнаважных”) арфаграфічных варыянтаў, і тут я параіў бы ўсё ж добра ведаць афіцыйна прынятую норму. Калі нехта хоча яшчэ авалодаць “тарашкевіцай”, гэта таксама будзе добра, але ніхто з тых, хто ня ведае “тарашкевіцы”, не павінен думаць, што ён не валодае беларускаю моваю.

— *“Наркамаўка”, або, як вы яе мянуце, “чарнушэвіца”, — гэта правапіс, прыняты ў той час, калі Беларусь была ў складзе Савецкага Саюзу, г. зн. арыентавалася на Усход, на Расею. “Тарашкевіца” ў Заходняй Беларусі стала пэўнага кшталту сімвалам заходніцтва, той самай славамі еўрапейскасьці. Правапіс стаў маркерам палітычных прыхільнасьцяў чалавека. “Тарашкевіца” існавала як афіцыйная норма ў 1941 – 1944 гг., на эміграцыі. Цяпер – гэта сімвал “іншай” Беларусі, несавецкай, непрасейскай. Як іншы герб, сьцяг, гімн, урэшце. Ці можна адмовіцца ад такога сімвалу? Ці магчымы кампраміс між дзьвюма, скажам шчыра, ідэалогіямі?*

– Я ня думаю, што пасля 1933 году ранейшы правапіс сімвалізаваў еўрапейскасьць. Ці сімвалізаваў ён антысавецкасьць, антыкамуністычнасьць? Бясспрэчна, так. Але дыскусія Еўропы ўзьнік у беларускім грамадстве ў асноўным не раней як на пераломе 80-х – 90-х гадоў. Згодзен з тым, што “тарашкевіца” – гэта ў нейкай ступені сімвал “іншай” Беларусі, несавецкай, непрасейскай. Але я, па-першае, ня думаю, што “іншая”, несавецкая і непрасейская Беларусь ня можа грунтавацца на цяперашнім правапісе. Да таго ж савецкая і, калі хочаце, прарасейская Беларусь 20-х – 80-х гадоў карысталася ня толькі “наркамаўкаю”. Адзінай магчымай арфаграфіяй у савецкай Беларусі да восені 1933 году была менавіта “тарашкевіца”, калі пра “наркамаўку” яшчэ ніхто ня чуў. Займаючыся гісторыяй правядзеньня рэформы 1933 году, я прачытаў шмат газэтаў таго часу, на старонках якіх партыйныя функцыянеры ўкрыжоўвалі нацыянальную інтэлігенцыю і сялянства, разьвівалі

і мацавалі новую камуністычную ідэалогію. Там (“кандоваю” “тарашкевіцаю”) пісалася пра *“невыстарчальную клясавую старожкасыць”, “гэнэральную лінію партыі”* ды іншыя пэрлы агітпропу таго часу. З іншага боку, хіба “лімаўскія” артыкулы Дубаўца 80-х, вершы Разанава або прозу Арлова таго ж часу, апублікаваныя “наркамаўкаю”, з прычыны іх “дубовасыці” (прабачце за міжвольны каламбур) варта ігнараваць, сьпісваць у архіў? А ці не дасягала еўрапейскіх вышыняў быкаўская проза 70-х – 80-х, надрукаваная “наркамаўкай”? Мне здаецца, што многім цяперашнім “тарашкевічаўскім” аўтарам пакуль ня варта дужа высока ўзносіцца да нябёсаў, бо высокія “еўрапейскія” якасьці іхніх тэкстаў пакуль яшчэ толькі вымагаюць пацвярджэньня.

Па-другое, я ня думаю, што агулам добра прышпільваць да нейкага арфаграфічнага варыянта палітызаваны ярлык. (Тое, што таўро “наркамаўкі” ці “тарашкевіцы” вядома палітызаванае, тлумачыць, спадзяюся, ня грэба.) Беларуская мова – гэта здабытак усіх беларусаў (і небеларусаў): “еўрапейцаў” і “еўразійцаў”, камуністаў і дэмакратаў, “заходнікаў” і “ўсходнікаў”. Падзяліць (у значнай ступені штучна, наўмысна) адну супольную мову паводле ідэалагічнай прыкметы – гэта значыць накіраваць кожнаму з яе ідэалагізаваных варыянтаў няпоўнае ўжываньне ў грамадстве, бо кожны з гэтых варыянтаў напэўна будзе адхілены процілеглым бокам. Людзям, якія агрэсіўна вызнаюць “тарашкевіцу” альбо “наркамаўку”, здаецца, незнаёмы такі панятак, як салідарнасьць. Яны думаюць, што калі ня будзе беларускаю моваю, да прыкладу, “тарашкевіца”, дык хай ужо зусім ня будзе нікай беларускай мовы. Гэткі падыход, мякка кажучы, неканструктыўны. Нейкія беларускія палітычныя сілы імкнуцца на Захад, а нейкія – на Усход. На здароўе! Прычым тут мова, якую спрабуюць зрабіць інструментам дасягненьня (але фактычна робячы ахвярай) палітычных мэтаў?

Кажучы пра сімвалічную функцыю мовы накіраваць гэткай жа ў гербу, сыягу або гімну, заўважу, што калі праблема зьмены аднаго гербу, сыягу, гімну іншым у нейкай ступені перадусім “тэхнічная” (ужо заўтра можна было б выдаць указ пра вяртаньне бела-чырвона-белага сыягу і завяршыць ледзь ня ўсе справы, звязаныя з гэткаю заменаю, на працягу месяца), дык праблему “замены” аднаго моўнага варыянту іншым тэхнічна нашмат больш складаная, і гэта вымагала б некалькіх гадоў або дзесяцігоддзяў. Зрэшты, у Грэцыі спрабавалі выкараняць іх грэцкую “наркамаўку” (дымотыку) на працягу паўтара стагоддзя, аж да канца 70-х гадоў XX ст. Стартавая пазыцыя ў “грэцкай тарашкевіцы” (кафарэвусы) на пачатку XIX ст. была больш спрыяльная, чымся ў яе беларускага адпаведніка. Тым ня менш вялізарная праца, скіраваная на выцясьненьне дымотыкі і замену яе кафарэвусай, аказалася ў значнай меры сізіфавай. Арфаграфія надта “цяжкапад’ёмная” ў якасьці простага сімвалічнага сродку, бо яе ўжываньне шчыльна звязанае з рэгулярным узнаўленьнем некаторых матэрыяльных рэчаў: тысячы, мільёны дзяцей у школах штодня пішуць *геаметрыя, клас, біялогія*, і патрэбныя немалыя высылкі, каб яны ўрэшце гэтак жа дружна і беспамышка сталі пісаць *геаметрыя, кляса, біялёгія* і г. д.

— **“Тарашкевіца” стала “пакутніцаю” за мову, яе самабытнасьць, апрочнасьць, як сказаў бы Ян Станкевіч...**

— Калі гэткае меркаваньне і ўкаранілася ў нейкім сектары грамадства (як я мяркую, досыць вузкім), дык гэта найперш дзякуючы актыўнасьці “тарашкевічаўскіх” прапагандыстаў. Добрым дарункам ім ад улады быў судовы працэс 1998 году над газэтаю “Наша ніва” за выкарыстаньне “няправільнага” правапісу. Гэты працэс газета выйграла дзякуючы таму, што некалькі сур’ёзных навукоўцаў напісалі экспертныя заключэньні, у адпаведнасьці з якімі нельга было караць газету за выкарыстаньне старой арфаграфіі. Прапагандысты “тарашкевіцы” здабылі з гэтага працэсу максімальна магчымы капітал. Гэта ж ня жарт, калі сама міжнародная арганізацыя “Article 19” падала свой голас у знак пратэсту супраць таго, што ў

Беларусі ўціскаецца права на свабоду карыстацца “тарашкевіцаю”. А ўспомніце эфектны загаловак “Мова на лаве падсудных” адной з публікацыяў, у якім правапіс атаясамлены з самой мовай.

Між тым, выкарыстаньне “тарашкевіцы” ў тым выпадку было ня больш як нагодаю, каб вынесці папярэджаньне “Нашай ніве”. Насамрэч улады былі занепакоеныя ня гэтулькі выкарыстаньнем “Нашай нівай” “тарашкевіцы”, як пэўнымі публікацыямі, што зьявіліся на яе старонках. Улады мелі б падставы быць незадаволенымі газетаю, калі б гэтыя артыкулы друкаваліся ў “Нашай ніве” нават парасейску. Тут, несумненна, мы сутыкаемся са зьяваю, якая па-ангельску называецца *hidden agenda* (“таемны сэнс”). У прапагандысцкім плане вельмі выгадна схематызаваць сітуацыю, максімальна спрашчаючы яе да слогаў (кшталту “тарашкевіца” – пакутніца за беларускую мову, а “наркамаўка” – не”). Але хіба ў 30-я – 80-я гады ў БССР не ўціскалася “наркамаўка”? А хіба не на ёй ствараліся ў 80-я вядомыя лісты беларускай інтэлігенцыі? А цяпер “афіцыйная” беларуская мова хіба ў фаворы?

— *Прыяду цікавы прыклад, магчыма, у нечым нават тыповы. У сярэдзіне 90-х, калі выкладаньне ў школах было яшчэ пераважна беларускамоўнае, нярэдка даводзілася чуць скаргі на тое, якая “дубовая” беларуская мова выкладаньня. Тады “тарашкевіца” была альтэрнатывай гэтай “застою”, “неразьвітасці”. “Еўропа” супраць усё таго ж “саўка”. Якія манеўры мае зрабіць цяперашні агульнапрыняты стандарт беларускай мовы, каб давесці свае перавагі перад “тарашкевіцаю”?*

– Школьная праграма з літаратуры прапануе вучням ня той або іншы правапіс, але набор тых або іншых тэкстаў тых або іншых аўтараў. Калі верш дрэнны, а аповяданьне прымітыўнае, дык іх не ўратуюць ніякія арфаграфічныя стараньні. Я спадзяюся, што ў пераважнай большыні літаратурных твораў, што вывучаюцца ў школе, мова добрая або нават вельмі добрая.

Іншая, і вельмі спецыфічная сітуацыя з праграмаю па беларускай мове. Скажу некалькі словаў пра ілюстрацыйны матэрыял, зьмешчаны ў практыкаваньнях з мовы. Спашлюся тут на свой досьвед. У сярэдзіне 90-х гадоў я пэўны час выкладаў беларускую мову ў лінгвістычным універсітэце і выкарыстоўваў падручнік, які меў (думаю, і мае) досыць неблагую рэпутацыю як своеасаблівы “падручнік новага пакаленьня”. На адным з заняткаў і я, і студэнты (там былі пераважна студэнткі) адчулі выразны дыскамфорт. Што сталася? Мы разьбіралі нейкае практыкаваньне, і ў першым сказе там быў нехта, хто прабег “на загуменьню”, у наступным – падманутая цяжарная вясковая дзяўчына, у трэцім – нямы пастушок, у чацьвёртым – “рытучыя сялянскія колы”, у пятым – гной або нешта ў гэткім духу. І г. д. і да т. п. Але ж мы былі ў вялікім горадзе, я быў гараджанін, ды і большыня студэнтка, мабыць, былі як мінімум напэўна гарадскія! У працэсе навучаньня і вучні, і, асабліва, студэнты ня надта часта сутыкаюцца з беларускаю моваю. Але ў выніку гэтага навучаньня дзякуючы багацьцю ілюстрацыйнага матэрыялу, узятага з традыцыйных твораў па беларускай літаратуры (у масе сваёй “вясковых”), у навучэнцаў могуць падсвядома выпрацоўвацца трывалыя асацыяцыі беларускай мовы з чымсьці адсталым, несучасным. Я думаю, цяперашнім складальнікам розных моўных практыкаваньняў варта спецыяльна парупіцца пра тое, каб моўны матэрыял у іх дапаможніках быў больш прывабны. Тады і ня будзе здавацца, што ўсе беларускія літаратурныя героі ходзяць у старым дзядулевым пільчаку...

Канфлікт паміж дзівюма арфаграфічнымі нормамаі не ідзе на карысьць беларускай мове ў цэлым...

– *У адной са сваіх працаў вы прывялі цэлы сьпіс выпадкаў моўнага вар’іраваньня. Усе разам яны ствараюць уражаньне, што ёсьць дзье, а то і некалькі беларускіх моваў. Прыяду толькі некаторыя прыклады: дача – лецішча, чай – гарбата, напітак – напой, прахажсы – мінак, працэнт – адсотак, вопыт – досьвед, поезд – цягнік, член*

— *сябра, туалет – прыбіральня, кафэ – кавярня, забастоўка – страйк, магазін – крама, савет – рада, выключэньне – вынятак, пісьмо – ліст, Германія – Нямецчына, ня кажучы ўжо пра іншыя моўныя “тонкасьці”. Як патэнтэйнаму “юзэру” разабрацца ў гэтай “разнастайнасьці”?*

— Паводле самых сьціплых падлікаў у беларускай літаратурнай мове існуе ня менш за 200 тысячаў словаў. І калі нават для шэрагу з гэтых словаў (уявім, што іх колькасць будзе 500 або нават 1000; у маім сьпісе лексічных варыянтаў было 61) існуюць іншыя, цалкам эквівалентныя, лексемы, мы ня маем падставаў казаць пра дзьве асобныя беларускія мовы. Шэраг моўных варыянтаў можа быць дыферэнцыяваны сродкамі стылістыкі (прыкладам, формы *адсотак, страйк, Нямецчына* наўрад ці, на маю думку, могуць прэтэндаваць на тое, каб лічыцца стылістычна нейтральнымі). У іншых выпадках гэтая стылістычная розьніца між прыведзенымі формамі цяжка выяўляецца або яе няма зусім. Гэта сьпецыфіка беларускай мовы, якая праз неспрыяльныя ўмовы функцыянаваньня ў шэрагу выпадкаў ня здолела натуральным чынам дасягнуць жаданай стылістычнай дыферэнцыяцыі (яшчэ раз нагадаю: мова ўтвараецца ўжываньнем). Каб разабрацца ў гэтай разнастайнасьці, трэба больш чытаць па-беларуску, больш слухаць радыё, больш гаварыць па-беларуску. Тады разумеьне шмат якіх асаблівасьцяў прыйдзе само сабою. Тых, хто “жыве ў мове”, гэтыя складанасьці, выглядае, ня надта бянтэжаць. Карысна таксама чытаць навуковую літаратуру, якая тлумачыць гэтакія выпадкі. Вядома, у шэрагу выпадкаў сучасныя нормы беларускай мовы выклікаюць нараканьні і ня могуць быць прызнаныя “агульнапрынятымі”.

— *Існуе меркаваньне, што беларуская мова — закладніца палітыкі. Ці было так заўсёды? І ці варта цяпер ігнараваць гэты момант?*

— На жаль, беларуская мова заўсёды досыць трывала залежала ад палітычнай кан’юнктуры. Так было ў 20-я гады, калі яе падтрымлівалі пераважна дзеля таго, каб беларускамоўныя масы прынялі камуністычную ідэалогію. Так было і ў наступнае дзесяцігоддзе, калі яна ўжо ўспрымалася як “вясковая” і ў галовах камісараў-прыхадняў нярэдка атаесамлялася з кулацтвам, як гаворка кулакоў. Гэтак было і на пачатку 90-х, калі яе адраджэньне трывала асацыявалася з дзейнасьцю БНФ. Так адбываецца ў нейкай ступені і цяпер, калі яна міжволі можа здавацца інструментам процістаяньня прэзідэнцкай уладзе...

— *Як вам здаецца, чаму сёньня ў Беларусі пры фармальнай роўнасьці дзвюх моваў беларуская застаецца “за бортам” грамадскага жыцьця. Іначай кажучы, чаму ў беларускай дзяржаве беларускамоўным яе грамадзянам (якіх ня так і мала) не забяспечваецца рэальнае права быць зразуметымі ва ўстановах, крамах ды г. д.? Не выдаюцца законы, не друкуюцца бланкі, не дублююцца шэльды? Гэта наўмысна ці сапраўды гэткая воля народа, саміх людзей?*

— Фармальная роўнасьць моваў, якая была “адваявана” на рэферэндуме 1995 году, зусім не прадбачыла таго, што гэтая роўнасьць будзе адначасова і рэальнай. Пра гэта пісалі як да правядзеньня рэферэндуму, так і пасля яго ўсе хоць-колькі аб’ектыўныя айчынныя і замежныя назіральнікі. Часам ісьціна прамаўляе вуснамі немаўляці, і тут я спашлюся на выказваньне несьпецыяліста, чалавека, які “па доўгу службы” зусім не павінен выказваць Бог ведама якіх кваліфікаваных меркаваньняў адносна моўнай сітуацыі ў Беларусі. Прадстаўнік дакладных навук, загадчык кафедры цэллахоладатэхнікі Магілёўскага тэхналагічнага інстытуту А. Смаляк трапіна ацаніў перадрэферэндумна-паслярэферэндумную сітуацыю гэтакім чынам: “*Афіцыйна рэферэндум аднавіў роўны статус рускай і беларускай моваў. Фактычна яго не было і да рэферэндуму. Выступленьні супраць “дыскрымінацыі” рускай мовы на справе былі выступленьнямі супраць страты ёю пануючага становішча. Фактычна рэферэндум замацаваў паноўнае становішча рускай мовы*”. Рэферэндум 1995 году праводзіўся дзеля таго, каб беларускую мову можна было ігнараваць “законна”.

Калі памятаеце, у сучасным законе шырока выкарыстоўваецца злучнік *або*, які дазваляе выкарыстоўваць беларускую або расейскую мову. Здаецца, для гэтага выпадку добра падыходзіць славуцкая кваліфікацыя закону як дышла, якое, як вядома, куды павярнуў, туды і выйшла. Захоча, прыкладам, які-небудзь суддзя весці судовыя справы на беларускай мове, а які-небудзь палкоўнік камандаваць сваім войскам па-беларуску – і гэта будзе “законна”. Захоча той самы суддзя і той самы палкоўнік карыстацца расейскай мовай... і гэта зноў будзе “ў адпаведнасці з законам”. Пытаньне ў тым, ці захоча (а дакладней, ці дазваляць яму) які-небудзь суддзя ці палкоўнік у сучаснай Беларусі ўжываць у сваёй сферы беларускую мову. Хутчэй за ўсё, не – і рэвізаваны крывадушны моўны закон 1998 году ставіў менавіта на гэта. Ці адлюстроўвае сучасная сітуацыя бяспраўя беларускамоўных волю народу, саміх людзей? Адназначна адказаць цяжка. З аднаго боку, для апраўданьня наяўнай сітуацыі нібыта можна спасылалася на рэферэндум 1995 году. Але што: за такі стан беларускай мовы галасавалі людзі? Асобнай гаворкі заслгоўвала б пытаньне законнасці таго рэферэндуму. З другога боку, традыцыя пагарджаць беларускай мовай моцна ўкаранілася ў 30-я – 80-я гады. І, напрыклад, канадскі дасьледчык Дэвід Марплс з нагоды рэферэндуму 1995 году неяк быў ставіў пытаньне: ці Лукашэнка паўплываў на электарат, ці, можа, ён проста ўгаварыў яго падтрымаць пункт гледжаньня, з якім большасць выбаршчыкаў ужо былі згодныя? Зрэшты, Д. Марплс, падобна, не сумняваецца, што прэзідэнт мог уплываць на выбаршчыкаў. І ўсё ж рэферэндум – гэта даволі недасканалы інструмент, калі гаворка ідзе адносна яго прымянення ў якасці дакладнага выяўленьня грамадскай думкі ў сучаснай Беларусі. Як заўважыў з нагоды нашага рэферэндуму 1995 году іншы навуковец, чэшскі дасьледчык Іржы Нэквапіл, тое, ці будзе праведзены той або іншы рэферэндум, вырашае не народ, а кіраўнічая эліта. Адпаведна, пашыру думку І. Нэквапіла, “эліта” аб’яўляе рэферэндумы па тых пытаньнях, якія ёй выгадныя, а не абавязкова тыя, якія вартыя таго, каб быць праведзенымі.

– *На што, па-вашаму, варта найперш зьвярнуць увагу пры магчымым пераглядзе некаторых арфаграфічных, арфаэпічных ды інш. нормаў афіцыйнага правапіснага стандарту? І дзе тая мяжа, пры якой трэба спыняцца пры адаптацыі замежных словаў да беларускага языка і вуха?*

– Фактычна я схіляюся да думкі, што ў сучасным правапісе амаль нічога ня трэба папраўляць. Сам я зусім лаяльна стаўлюся да напісаньняў тыпу *сімпозиюм*, *кансіліюм*, *грэйдар*, *дэбаркадар*, *ініцыаль*, але гэта не азначае, што я моцна іх адстойваю. Цяпер сітуацыя ў нас такая, што добрым варта лічыць ня той правапіс, які “навуковы”, “сістэматычны”, “еўрапейскі” і пад., а той, які ведаюць і якім карыстаюцца. Увогуле, я прыхільнік старой думкі, згодна з якой правапіс – гэта справа грамадскай згоды...

*P.S. Рэдакцыя «Дзеяслова» друкуе гэтае інтэрв’ю ў якасці дыскусійнага і спадзяецца на водгукі чытачоў і навукоўцаў.
Тым самым мы распачынаем абмеркаваньне «Зводу правілаў беларускага клясычнага правапісу», прапанаванага Працоўнай групай для ўнармаваньня беларускага класічнага правапісу.*